

Original Paper

ISSN: 2321-1520

‘મારવું’ સહાયકારી ક્રિયાપદની ભૂમિકા

જાગૃતિ મોદી

jagrutimodi4@gmail.com

ભાષાવિજ્ઞાન વિભાગ

ગુજરાત યુનિવર્સિટી

વાક્ય નામપદ અને ક્રિયાપદનું બનેલું છે. વાક્ય રચના માટે બંને ઘટકો અનિવાર્ય છે. ગુજરાતીમાં ક્રિયા કે પ્રક્રિયાની અભિવ્યક્તિ માટે ધાતુઓ છે. પરંતુ, ઘણી વખત તેમાં સહાયકારી ક્રિયાપદોનો ઉપયોગ કાળ કે અવસ્થાની અભિવ્યક્તિ માટે જોવા મળે છે.

આ સહાયકારી ક્રિયાપદો મુખ્ય ક્રિયાપદો સાથે આવીને તેનો અર્થ સંપૂર્ણ કરે છે. આ ઉપરાંત, ગુજરાતી સહાયકારી ધાતુઓનો ઉપયોગ જુદા-જુદા અર્થની અભિવ્યક્તિ માટે પણ કરવામાં આવે છે. ‘થવું’, ‘કરવું’ અને ‘હોવું’ પ્રક્રિયા, ક્રિયા અને સ્થિતિ દર્શાવવા માટે ઉત્પાદક સહાયકારી ધાતુઓ છે. આ શોધ પેપરમાં ગુજરાતીમાં વિવિધ પ્રકારના ખ્યાલોની અભિવ્યક્તિ માટે કેવી રીતે ‘મારવું’ સહાયકારી ક્રિયાપદોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેની અત્રે ચર્ચા કરી છે.

❖ હેતુ :

- ગુજરાતી સહાયકારી ક્રિયાપદોની કામગીરી અને તેમની વાક્યમાં રહેલી ભૂમિકા તપાસવી.
- રોજબરોજની જિંદગીમાં આપણે અનેક શબ્દોનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, પણ તે શબ્દો વપરાશમાં કેવી રીતે આવ્યા હશે ? આ પ્રકારના સંશોધન દ્વારા ભાષકની સૂઝ જાણી શકાય છે. દા.ત. ‘પિક્ચર પડ્યું’ જ કેમ બોલાય છે ? આ રચનામાં પિક્ચરની ઉપરથી નીચે પડવાની ઘટના સાથે કોઈ તાલમેલ બેસતો નથી છતાં આવી અનેક રચનાઓનો આપણે ઉપયોગ કરીએ છીએ. આ પ્રકારનો અભ્યાસ ખરેખર રસપ્રદ થઈ પડે તેમ છે.
- પદ્ધતિ : આ માટે મેં જુદાં જુદાં ગુજરાતી છાપાંઓ, સામયિકો, પાઠ્યપુસ્તકો, ગુજરાતી સાહિત્યમાંથી શબ્દો એકત્રિત કર્યાં છે. સાથે સાથે રોજબરોજની વાતચીતમાંથી પણ ડેટા લીધેલ છે. ગુજરાતી માતૃભાષા હોવાને કારણે રોજબરોજ ક્રિયાઓમાં ઉપયોગમાં લેવાતાં ક્રિયાપદો જ એકઠાં કરી તેનું વર્ગીકરણ કરેલ છે.

❖ ઉપયોગિતા :

- આ રીતે વિદ્યાર્થીઓને શબ્દોની અભિવ્યક્તિની અસરકારકતા વિશે પણ સમજાવી શકાય છે.
- આ પ્રકારના અભ્યાસ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની ભાષાકીય રુચિ જાગૃત કરી શકાય છે.

➤ ગુજરાતી સહાયકારી ક્રિયાપદો :

રોજબરોજ આપણે જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓમાંથી પસાર થતા હોઈએ છીએ. આ પરિસ્થિતિને વર્ણવવા માટે આપણે અલગ અલગ ધાતુઓનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. પરંતુ દરેક પરિસ્થિતિને અનુરૂપ ઘણીવાર અલગ ધાતુ પ્રાપ્ત થતા હોતા નથી. આવા સમયે આપણે નામ કે વિશેષણનો ઉપયોગ કરીને નવી ધાતુની રચના કરીએ છીએ. ગુજરાતી ભાષામાં ક્રિયા પરથી નામ, વિશેષણ પરથી નામ, નામ વિશેષણ બનાવવા માટે અંગસાધક પ્રત્યયો છે. કેટલાક નામ કે વિશેષણ પરથી ધાતુ પણ સાધી શકાય છે. જે આપણે રોજે વાપરીએ છીએ.

દા.ત. લાંબુ (વિશેષણ) પરથી લંબાવું.

પરંતુ ગુજરાતી ભાષામાં નામ કે વિશેષણ પરથી ધાતુ સાધવાની ક્રિયા દર વખતે જોવા મળતી નથી. હવે, આ માટે કેટલાંક અન્ય ઉદાહરણો જોઈએ.

અમુક ક્રિયાઓ દર્શાવવા માટે ‘ખાવું’ સહાયકારીનો ઉપયોગ ખાસ કરીને જોવા મળે છે. જેમ કે, ‘હું હીંચકે હીંચકું છું’ કહેવાને બદલે આપણે ‘હું હીંચકા ખાઉં છું’ શબ્દ પ્રયોગ કરીએ છીએ. આવી જ રીતે ‘બાળકો લપસણી પર લપસે છે.’ એમ આપણે બોલતાં નથી. પરંતુ, તેના બદલે ‘બાળકો લપસણી ખાય છે.’ શબ્દ પ્રયોગ કરીએ છીએ. આવી જ રીતે, ફૂંદરડી ખાવી, ગોઠમડા ખાવા જેવા શબ્દનો પ્રયોગ આપણે કરીએ છીએ. શ્વાસ, તરસ, પસંદ વગેરે નામ પરથી ‘શ્વાસવું’, ‘તરસવું’, ‘પસંદવું’ જેવા ધાતુ થઈ શકતા નથી. અહીં, ‘શ્વાસ, ફીકું, તરસ, માથું, પસંદ, પડઘો, ગોબો’ જેવાં નામ કે વિશેષણ સાથે ધાતુ બનાવનાર સહાયકારી જોડાઈને ધાતુ સાધે છે. જેમ કે, શ્વાસ ખાવો, ફીકું પડવું, તરસ લાગવી, માથું ચડવું, પસંદ પડવું, પડઘો પડવો, ગોબો પડવો વગેરે આવાં અનેક ઉદાહરણો છે.

‘માર’ ધાતુ જ્યારે મુખ્ય ધાતુ તરીકે વપરાય છે ત્યારે ચોક્કસ ક્રિયાનો અર્થ આપે છે પણ જ્યારે સહાયકારી ધાતુ તરીકે વપરાય છે ત્યારે એ અર્થને બદલે કોઈ અન્ય અર્થછાયા આપે છે. આ અન્ય અર્થછાયાનો એ ધાતુના મૂળ અર્થ સાથે સંબંધ હોઈ શકે છે પણ એ થોડોક સંશોધનનો વિષય છે.

મારવું (marvu/, to beat) : જ્યારે કોઈક વ્યક્તિ અન્યને મારે અથવા તેના પર કોઈ વસ્તુ દ્વારા પ્રહાર કરે છે ત્યારે ‘મારવું’ ક્રિયાપદનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

કોશગત અર્થ : ઉદાહરણ તરીકે - સચિન રાહુલને મારે છે.

રાજુએ છોકરાને બેટ માર્યું.

થપ્પડ મારવી (હાથથી લાફો મારવો)

દંશ મારવો (સરિસૃપ પ્રાણીઓ દ્વારા થતી મારવાની ક્રિયા)

અહીં, ઉપરના ઉદાહરણમાં ‘મારવું’ આખ્યાત સાથે જોડાઈને જ ભાષામાં પ્રયોજાય છે. આપણે વટવું, ફાંકવું, બણગવું જેવા ધાતુરૂપ પ્રયોજતાં નથી. દા.ત. -

૧. મોન્ટુ બહુ વટ મારે છે.

૨. આશા ફાંકા મારે છે.

૩. લાલુ યાદવ વાતોમાં બણગાં મારે છે.

ઉપરનાં ઉદાહરણોનો અભ્યાસ કરતાં જોવા મળે છે કે, અહીં ‘મારવું’નો અર્થ ‘પ્રહાર કરવો’ એવો થતો નથી.

❖ ‘સંયુક્ત ક્રિયાપદ’ : જ્યારે બે મુખ્ય ક્રિયાપદો સાથે આવ્યાં હોય અને બંનેના સંયોગથી વિશેષ કે જુદો અર્થ નીકળતો હોય, ત્યારે એ સંયોગ પામેલા ક્રિયાપદને સંયુક્ત ક્રિયાપદ કહે છે. (ડૉ. કે. બી. વ્યાસ, પાના નં. ૨૦૩)

જ્યારે પડવું, મારવું, આવવું, કરવું, લેવું, દેવું, થવું, રાખવું, ખાવું, ચડવું, મૂકવું, બેસવું, પાડવું, નાંખવું, ઊઠવું વગેરે આખ્યાતિક રુપ ઉત્તર પદ તરીકે હોય ત્યારે ‘સંયુક્ત ક્રિયાપદ’ની રચના બને છે. એમાં આગળના ક્રિયાપદનો અર્થ મુખ્ય હોય છે, પછીનું ક્રિયાપદ એ અર્થમાં ઉતાવળ કે સાતત્ય, પુનરાવૃત્તિ, આવશ્યકતા અને સંપૂર્ણતા આણે છે. ગુજરાતીમાં આવી ‘સંયુક્ત ક્રિયાપદ’ની રચનાઓ વ્યાપક ઉપયોગ જોવા મળે છે. આવી રચનાઓ કેમ ઉદ્ભવી હશે તે શોધનો વિષય છે. પરંતુ, તેનું વિગતે વર્ણન પ્રાપ્ય નથી.

‘સંયુક્ત આખ્યાતિક રચના’ એ સંકુલ આખ્યાતિક રચના હોવાનો આભાસ થાય છે. કેમ કે, આમાં બે ક્રિયાપદ દ્વારા પરિસ્થિતિનું નિરુપણ કરેલું જોવા મળે છે. દા.ત. બોલી પડ્યો, કોરી ખાવું, બોલી મારવું લખી મારવું વગેરે. અહીં પડ્યો, ખાવું, મારવું જેવાં દેખીતી રીતે આખ્યાત જેવાં લાગતાં હોવા છતાં અહીં તેમનો મૂળ અર્થ દર્શાવતાં ન હોવાને કારણે સંકુલ ક્રિયાપદ કહી શકાય નહિ. બે આખ્યાતનો ઉપયોગ અહીં બે પરિસ્થિતિનું નિરુપણ કરવા માટે થયેલ નથી. ‘લખી મારવું’માં ‘લખવું’ દ્વારા જ પરિસ્થિતિની સ્પષ્ટતા થાય છે, ‘મારવું’ દ્વારા નહીં. આ પ્રકારની આખ્યાતિક રચનામાં બે આખ્યાત દેખાતાં હોવા છતાં એક જ આખ્યાત છે. ‘લખી મારવું’માં મારવું’નો કોશગત અર્થ કરતાં ‘ક્રિયા જેમ-તેમ પૂરી કરવાનો’ ભાવ દર્શાવે છે. નીચે કોઠામાં ઈકારાંત સંબંધક ભૂતકૃદંત સાથે ‘મારવું’નાં વિશેષ ઉદાહરણ આપેલ છે. જેમાં મૂળ અર્થ કરતાં જુદા પ્રકારનો અર્થ જોવા મળે છે.

‘ક્રિયા જેમ-તેમ પૂરી કરવાનો અર્થ’ દર્શાવવા :

ચીતરી મારવું	ભખી મારવું
છાપી મારવું	વાંચી મારવું
ઠોકી મારવું	ધોઈ મારવું
ફૂંકી મારવું	વેડફી મારવું
બોલી મારવું	ઘસી મારવું

* નામ સાથે જોડાઈને ધાતુસાધક સહાયકારી તરીકે ‘મારવું’ના વિશેષ ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે.

નામ સાથે સહાયકારી ‘મારવું’		
ઉછાળા મારવા	ઠુમકા મારવા	લોચો મારવો
કશ મારવો	ડૂબકી મારવી	વટ મારવો
ફૂદકો મારવો	તરાપ મારવી	વહેમ મારવા
ગપ્પાં મારવા	તાળાં મારવા	શરત મારવી
ગંધ મારવી	દમ મારવો	સિક્કો મારવો
ગુલ્લી મારવી	પિચકારી મારવી	હિલોળા મારવા
ચક્કર મારવા	ફેરો મારવો	થપ્પી મારવી
ચૂનો મારવો	બાજી મારવી	લટાર મારવી
ચૂસકી મારવી	ભૂસકો મારવો	લપેડાં મારવા
ચોકડી મારવી	મટકું મારવું	ટાંકા મારવા
છલાંગ મારવી		

❖ ઈશારો કરવા :

આંખ મારવી

❖ પ્રેમ દર્શાવવા

છોકરીઓ રાજેશ ખન્ના ઉપર મરતી હતી.

❖ બોલવાની જુદી જુદી રીતો દર્શાવવા :

ચાબખા મારવા
ટોણા મારવો
ડપકા મારવા
ધાપા મારવા
ફીશીયારી મારવી
બડાશ/બડાઈઓ મારવી
મસકા મારવા

❖ દુર્ગંધ દર્શાવવા : વાસ કે દુર્ગંધ શબ્દ સાથે ‘મારવું’ સહાયકારીનો ઉપયોગ જોવા મળે છે, સુગંધ સાથે નહિ. જેમ કે, આપણે ‘ગંધ મારવી, વાસ મારવી’ જેવા શબ્દોનો પ્રયોગ કરીએ છીએ. પરંતુ ‘મને અહીં ગુલાબની સુગંધ મારે છે’, એમ કહેવાને બદલે - ‘મને અહીં ગુલાબની સુગંધ આવે છે.’ એવું કહીએ છીએ.

❖ અંગ્રેજી નામની પાછળ : અંગ્રેજી નામ સાથે ગુજરાતી સહાયકારી ‘મારવું’ મળી ક્રિયાપદની રચના બનાવે છે. જેમ કે,

એન્ટ્રી મારવી	ટર્ન મારવો
કોપી મારવી	ટોટલ મારવું
ફોન મારવો	પાકીટ મારવું
લાઈન મારવી	પેન્ડલ મારવા
બોર્ડ મારવું	સ્ટાઈલ મારવી
બ્રેક મારવી	મોબાઈલ મારવો

ઉપરનાં ઉદાહરણોમાં ક્યારેક અન્ય સહાયકારીનો ઉપયોગ જોવા મળે છે. જેમકે, પાકીટ ચોરવું અને પાકીટ મારવું, ટોટલ કરવું અને ટોટલ મારવું, ટર્ન લેવો અને ટર્ન મારવો, કોપી કરવી અને કોપી મારવી.

❖ બીમારી દર્શાવવા :

ઉથલો મારવો
લપકારા મારવા
સણકા મારવા

❖ ક્રિકેટ - રમત દર્શાવવા :

યોગ્ગો મારવો
ફટકો મારવો
સેન્ચ્યુરી મારવી
છક્કો મારવો

ઉપરનાં ઉદાહરણોમાં ક્યારેક અન્ય સહકારીનો ઉપયોગ જોવા મળે છે. જેમકે, યોગ્ગો મારવો અને યોગ્ગો ફટકારવો, સેન્ચ્યુરી મારવી અને સેન્ચ્યુરી ફટકારવી, છક્કો ફટકારવો અને છક્કો મારવો.

❖ પ્રકાશના સંદર્ભમાં / પ્રક્રિયા દર્શાવવા :

ચમકારા મારવા
ઝગમગારા મારવા
ઝબકારા મારવા

❖ રૂઢી પ્રયોગ : ‘મારવું’ સહકારીનો ઉપયોગ ગુજરાતી રુઢિપ્રયોગમાં પણ જોવા મળે છે.

આંખ મારવી - ઈશારત કરવી

કાનમાં ફૂંક મારવી - ઉશ્કેરવું, ભંભેરવું

ગુલાંટ મારવી - ફરી જવું, વિચાર ફેરવવા

એક કાંકરે બે પક્ષી મારવાં - એક સાથે બે કામ પાર પાડવાં

પગ પર કુહાડો મારવો - જાતે જ પોતાનું અહિંત કરવું.

❖ કહેવત : અહીં કેટલીક કહેવતો રજૂ કરી છે જેમાં ‘મારવું’ સહાયકારીનો ઉપયોગ જોવા મળે છે.

બાપે માર્યા વેર.

મરતો ગયો ને મારતો ગયો.

ગુજરાતીમાં આ પ્રકારનો વ્યાપક પ્રયોગ જોવા મળે છે. આ પ્રકારના અભ્યાસ થકી ક્રિયાપદી જુદી - જુદી અર્થઘટનાઓનો અભ્યાસ કરી તે દિશામાં આગળ વધી શકાશે. એવી આશા સાથે ગુજરાતી ‘મારવું’ની સાથે સંકળાયેલ રુઢ પ્રયોગ તપાસવાનો એક પ્રયાસ કર્યો છે.

(૧) શાહ (પંડ્યા), ડૉ. પિંકી : ‘ગુજરાતીમાં સહકારી ધાતુઓ’, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૮.

(૨) દેસાઈ, ડૉ. ઊર્મી : ‘વ્યાકરણ વિમર્શ’, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ, ૧૯૯૨.

(૩) પંડિત, ડૉ. પ્રબોધ : ‘વ્યાકરણ-અર્થ અને આકાર’, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ, ૧૯૭૮.

(૪) ભાયાણી, ડૉ. હરિવલ્લભ : ‘થોડોક વ્યાકરણ વિચાર’, વોરા & કંપની, અમદાવાદ, ૧૯૭૨.

(૫) વ્યાસ, ડૉ. યોગેન્દ્ર : ‘ગુજરાતી વ્યાકરણ’, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ, ૧૯૭૪.

(૬) ભાંડારી, ડૉ. અરવિંદ : ‘ગુજરાતી વાક્યરચના’, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ, ૧૯૯૦.

- (૭) વ્યાસ, ડૉ. કે.બી. : 'ગુજરાતી ભાષા-ઉદ્ગમ, વિકાસ અને સ્વરુપ', યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ, તૃતીય આવૃત્તિ-૨૦૧૪.
- (૮) ગાંધી, ભોગીલાલ : 'રૂઢિપ્રયોગ કોશ', ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ, યુનિયન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ કં. લિમિટેડ, ૧૯૯૮.

ડિક્શનરી :

- (૧) સાર્થ જોડમી કોશ : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, ૧૯૬૭.
- (૨) રૂઢિપ્રયોગ અને કહેવતકોશ : ભાષાનિયામકની કચેરી, ગાંધીનગર, ગુજરાત રાજ્ય, પ્રથમ આવૃત્તિ, ૧૯૯૨.
- (૩) રૂઢિપ્રયોગ કોશ : સંપાદક - નાયક રતિલાલ, અક્ષરા પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૨૦૦૫.

